

למה אני כותב ?

נשאלתי: למה ולמי אני כותב, והרי תשובה קצרה ככל האפשר. אני כותב במגמה לקיים דיאלוג (חד סיטרי, לפעמים) עם קהל הקוראים. כלומר אין אני כותב לעצמי ולמגירותי. אבל מי הוא קהל היעד שלי?

למול עיני קיימים שני סוג קוראים, שונים למדי זה מזה: הראשון הוא קהל מצומצם, מקצועי-מחקרי, לא כולו ישראלי. אני כותב זה כארבעים שנה בספרים ובכתבי עת מחקריים בעולם, ולעתים בארץ, כדי להביא לידיעת המומחים (במקרה זה מדובר בחוקרי הספרות הערבית החדשה, בעיקר באוניברסיטאות) את ממצאי מחקרי. בדרך כלל, הדיאלוג בסוג זה של כתבי אכן מתקיים, מאחר שלעתים קרובות חוקרים וחוקרנים מגיבים בכתב או באמצעות הדוא"ל על מה שאני מפרסם. בהמשך מגיעות לפעמים תגובות אלה במסגרת הערות שוליים במאמריהם של חוקרים אחרים. תגובות אלה ממלאות את לבו של החוקר שמחה מעצם היותן תגובות, כלומר חוקר זה חש עתה שאין כתיבתו בבחינת קול קורא במדבר. גם אם המגיבים על מחקרו אינם מביעים הסכמה וגם אם הם מציעים קו טיעון שונה, הרי שמחתו של החוקר שלנו עומדת במקומה: הנהיגה עוררתי מרבצה סוגיה מחקרית או נקודה הגותית שבעבר נזנחה. הנה עולם הביקורת מגיב כפי שייחלתי.

וכדי להדגים את העניין, הרי פרטים על מאמר שנכתב עבור השנתון של האקדמיה ללשון הערבית בחיפה: מאמר זה, כרבים

ממחקרי בעבר, עוסק בשאלת הדיגלוסיה והשלכותיה במרחב הספרות הערבי של ימינו. הדיגלוסיה היא מצב סוציו-לשוני שהלשון הערבית של ימינו חיה אותו באינטינסיביות רבה. כל אדם ערבי באשר הוא, מדבר להג מקומי השונה מעשרות הלהגים הערביים האחרים. שוני זה עשוי להפריע לתקשורת שבעל פה בין ערבים מאזורים גיאוגרפיים שונים, אך אינו כשהוא לעצמו נוגע ליצירה הספרותית. מה שמשפיע על יצירה זו הוא עצם העובדה שהספרות הערבית במשך מאות שנות קיומה למאז ימי הביניים נכתבה בלשון ערבית אחרת, השונה מכל הלהגים הערבים במידה ניכרת. את השפה הזאת הקרויה אל-פ'וצחא (או: הלשון הצחה, הספרותית) לומד הילד הערבי בעיקר בבית הספר והוא משתמש בה לצורך קריאה וכתובה פורמלית (סוג לשוני זה משמש לא רק בספרות היפה אלא גם בעיתונות לסוגיה, ובו משדרים, בין השאר, את מהדורות החדשות בתקשורת הערבית). למצב זה, שבו הערבי הממוצע מדבר בסוג לשוני אחד וכותב/קורא באחר אנו נוהגים לקרוא

"דיגלוסיה"

ועכשיו אני עובר לספרות היפה. בספרות הערבית הקדומה, הענפה, לא היה צורך בדרך כלל לשקף את הלשון הדבורה, שכן הטיפוס הקרוי אל-פ'וצחא מילא את רוב ה"שירותים" הלשוניים שהסופר נזקק להם. אולם בעידן המודרני נוספו סוגות ספרותיות וצרכים מיוחדים, כך שהשימוש בלהגים היה הכרחי לאינווסטר הספרותי (למשל בדרמה ובדיאלוג שברומן הריאליסטי). עד היום אין הכרעה מלאה באשר לשימוש בלהגים בספרות היפה. סופרים ערבים מסוימים, ובהם הסופר המצרי נגיב מחפוז, חתן פרס נובל, נמנעים מלהיזקק במפורש ללהגים. סופרים אחרים, ובהם דרמטורגים רבים, אינם מוכנים לוותר על הלהג, חרף העובדה שכתוצאה משימוש בלהג נוצר מצב שבו על הדף האחד נרשמים שני סוגים לשוניים, למשל: התיאור והסיפור בפ'וצחא והדיאלוג בלהג.

המאמר שאני עוסק בהגתו בימים אלה עוסק בכתיבתו של סופר מצרי חשוב, יוסף אדרים (1927-1991) שהרבה להשתמש בלהג המצרי ביצירתו הסיפורית והדרמטית. מאמרי עוסק בתופעה ייחודית בכתיבתו של אדרים שקראתי לה בערבית "תהג'ין", כלומר מין "הכלאה לשונית". אדרים לא הסתפק בשימוש במשפטים להגיים מובהקים, אלא הוא נטה לערבב בין הלשון הספרותית והלהגית הן בקטעי הנרציה והן בדיאלוג, כדי להעצים את האפקט של הכלאה הזאת. הוא היה מעניק לעתים

לביטויים השייכים מעצם טיבם לסוג הלהגי סימנים דקדוקיים מסוימים השייכים מעיקרם ללשון אל-פ'וצחא, וזאת לא במגמה ליצור פשרה או קירוב בין שני הסוגים הלשוניים אלא דווקא כדי להגביר את הרושם של הפער הקיים בין שני הסוגים האלה, ואולי גם ללגלג על אלה הטוענים עדיין שהלהגים אסור להם שימצאו את דרכם לספרות היפה. וכך נתייחדה לשונו של אדרים מכל הסופרים הערבים של זמננו. וכך מתפתחות השפות בין השאר בשל תרומתם של סופרים בעלי חוש לשון מחודד, המנסים לאתגר את המציאות הלשונית. לא אתפלא שמאמרי זה יעורר עם פרסומו

משמאל: מסגד ח'ידר ח'אנה ומולו בית הספר ש'ק'ש, שנבנה עם יציאת יהודי בגדאד ב-1951

"דיאלוג" מהסוג שהזכרתי לעיל, שכן שאלת הדיגלוסיה היא מסוג הנושאים שתמיד מעוררים "יצרים" בקרב ציבור המשכילים הערבים בארץ ובארצות השכנות.

הסוג השני של קהל יעד הוא קהל הבלתי מקצועי, הקורא להנאות ולהרחבת ידיעתו הכללית. אני כותב זה כחמישים שנה בעיתונות הכללית (בעיקר במדורי הספרות), וכן בעיתונות הספרותית הלא-אקדמית, על נושאים הקשורים בעקיפין לעולמי המחקרי גם אם אינם מתקשרים למחקרי העכשוויים. כחוקר הערבית אני מוצא חובה לעצמי לנסות ולתאר לקורא הישראלי המשכיל, שמסתמא אינו יודע הרבה על תרבותם של שכנינו, משהו מהמתרחש בספרות הערבית דהאינדא. מבין למעלה מאלף המאמרים שכתבתי ביובל השנים האחרון כ-20% מוקדשים לספרים חדשים שהופיעו בארצות ערביות שונות, כ-20% נוספים - הערכות והספדים על סופרים שהלכו לעולמם, וכ-50% לנושאי

אבטיח חצוי לראווה

אני פותח את הלב להראות לך
כמה אהבה שלי גדולה
כמו רוכל בשוק
המציג אבטיח חצוי לראווה.
אני נותן לך את הצחוק
ואת השגעון ואת הדמעות
הזולגות מבצע לעינים
ברגע מערפל של געגוע.
אלה העינים שבעוד שנים יכפו
את מותו של הגעגוע.

בלכתך שם

בלכתך שם יהיו צעריך בטוחים
ומבטך מישיר ומקצב לבך מלווה את השיר
הראית פעם כפיר צועד בנאות פתוחים?
הפחד הארוך כנחש יזחל לקראתך
כי זה טבעו של הפחד
פקיד הבטוח יצירתי בפחדים
ונפש האמן מגבלת בשמחות
רק לצד אחד הדמיון הוא עשיר
אך לך הסגולה הגדולה לראות את הזהר
כשסביב הכל משחיר
לא תראי קצבים בחלוקי רופאים מקציבים זמנים
ולא נרפאים בטור מדכא באים ומקבצים שנים
תראי רק פרפר ירק כנפים קם על גלמו
ואת לב האלהים הגדול נפרש בצלמו
ומבטו מלווה אותך בלכתך שם
צועדת ישר בלב בטוח לקצב השיר

לא עלינו

מרגע לרגע הולך ונכנה לו הרגע
דקות כלבנים אל השפיץ הנוצץ
מבט מצעף, דימיה מתנגנת ברקע
הגף העפעף מחולל את הגץ
משעה לשעה הולך ונכנה לו הפגע
ימים כנמלים האוכלות את העץ
זוג לעוד קצת, חדשות מתנגנות רם ברקע
זגוג המבט מחולל את הקץ

מתוך הספר אבטיח חצוי לראווה העומד לראות אור

מפתח ביצירה הספרותית וכן לתרגום יצירות ספרות שמצאתי אותן מעניינות, בעיקר שירה. בעבר היה לי עניין מיוחד לספר על יצירתם של סופרים יהודים שכתבו ערבית (כגון סמיר נקאש, שמת בישראל לפני שנים אחדות). אבל כיום לא נותרו בחיים סופרים יהודים-ערבים בעלי שיעור קומה, ומורשתם הספרותית ממתינה לחוקים והיסטוריונים שיבואו לסכם את המפעל המרתק הזה, כלומר את קורות הספרות היהודים-ערבית בדורותינו (פרופסור ראובן שניר, איש אוניברסיטת חיפה, עשה רבות בריכוז החומר וסקירתו הכוללת). בה במידה מעניין אותי לעיין בכתביהם של סופרים ערבים-פלסטינים תושבי ישראל שכתבו בלשון העברית, ובראשם אנטון שמאס וסלמאן מצאלחה. ואחרון חביב: אני אוהב מאוד לכתוב על הסימביוזה הלשונית-תרבותית העברית-ערבית בימי הביניים, שהצמיחה לנו את גדולי משוררי תור הזהב (יהודה הלוי, אבן גבירול, שמואל הנגיד ורבים אחרים). אחדים ממאמרי הבלתי אקדמיים בשלושים השנים האחרונות עוסקים במה שנקרא "מסמכי גניות קהיר", אותו אוצר בלום של טקסטים מהוהים ומחוררים שנמצא בסוף המאה הי"ט בבית כנסת עתיק בקהיר הישנה, ומאז היחשפו שינה לחלוטין את מושגינו על יהדות ימי הביניים באגן הים התיכון ובאזורים אחרים. רוב המכתבים והחומר התיעודי הזה כתובים בערבית-יהודית, כלומר בלשון הערבית אך באותיות עבריות. קבעתי לי מנהג שלא תעבור שנה בלי שאפרסם מאמר לציבור הכללי

שנושאו קשור בגניות קהיר. רוב רובם של מסמכי גניות קהיר הם, לכאורה, חסרי ערך מבחינה ספרותית, וחשיבותם נובעת מהמידע הקונקרטי שהם מספקים לנו על חיי היומיום בימי הביניים באזורנו (חיי הקהילה, המסחר והפרנסות השונות, חיי המשפחה ועולם התורה ולימודה) רוב הנושאים האלה הם זרים לתודעתו של המשכיל הישראלי המצוי, ובמאמרי שאפתי להביא לידיעתו טפח מן המתרחש בעולם חקר הגניזה, וביתר-שאת את משמעותה של הסימביוזה היהודים-ערבית של העבר, סימביוזה שגדול חוקרי הגניזה, פרופסור ש"ד גויטיין, תיאר בספרו *יהודים וערבים: יחסיהם במהלך הדורות* (באנגלית) במילים: "המגע הפורה המעמיק ביותר שאירע לעם ישראל לאורך קורותיו".

ובל אשכח בהקשר של כתיבתי את שני ספרי האוטוביוגרפיים *בגדאד אתמול* (2004) ו*ימים הזויים* (2008). גם את הספרים אלה, שפרקים רבים מהם הופיעו לראשונה מעל דפי מוסף 'הארץ' לתרבות וספרות, וגם מעל דפי כתב עת זה, כתבתי כדי לוודע את קוראי על סיפור חייו של אדם השייך לקטגוריה היהודית-ערבית מבחינת נוף גידולו וחינוכו ועולם מושגיו, אדם אשר הקדיש שנים רבות מחייו המקצועיים והתרבותיים במאמץ לעודד, ולו במעט, דו-שיח תרבותי בין ישראל ושכנותיה הערביות.

